

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

На правах рукопису

БАГРОВ Геннадій Георгійович

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ
В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ЧАСУ**

**Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія
та філософія історії**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в відділі соціальної філософії Інституту філософії
Національної Академії наук

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор ГЛУШАК
Анатолій Степанович

Офіційні опоненти:

1. Доктор філософських наук, професор БОЙЧЕНКО Іван Васильович
2. Кандидат філософських наук, доцент СЛАСТЕНКО Євген Федорович

Провідна наукова установа - Національний університет "Києво-Могилянська Академія"

Захист відбудеться "___" _____ 1996 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.06 в Інституті філософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)

Автореферат розісланий "___" _____ 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради
кандидат філософських наук

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Ситниченко Л. А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Однією із специфічних особливостей філософії ХХ століття є пильна увага до проблем людського буття і часу, занепокоєність долею цивілізації і ентропійними процесами культури.

Масштабні переломні епохи завжди підривають духовне життя суспільства, ламають культурні стереотипи, що склалися в суспільній свідомості, змушують людей мислити по-новому. Процеси переорієнтації в сфері світобачення людини, формування нової культури не можуть розглядатися як замкнені і відокремлені. Вони співвідносяться із уже існуючими традиційно діяльними структурами і процесами, які є в культурі чи знаходяться в латентному її стані.

Нинішній етап розвитку культури, усвідомлення розпаду попередньої культурної парадигми актуалізували теоретичні пошуки пов'язані з дослідженнями проблем людського виміру буття, що вимагає істотних коректив багатьох аспектів нашої соціальної філософії.

Зокрема, виникла потреба переглянути наші вихідні позиції в розумінні механізмів успадкування культури та історії, оскільки в їх експлікації досі переважають функціонально технологічний і аксіологічний підходи.

Сьогодні необхідно по-новому осмислити роль культурноісторичної пам'яті з точки зору її зв'язку з людським буттям як часом і простором культури.

Сучасне розуміння культурно-історичної пам'яті і часу переросло класичні, психологічні і лінгвістичні уявлення про їх зв'язок, виникла необхідність увести в методологію наукового пізнання саме філософський аналіз зв'язку пам'яті з категорією часу як культурно-історичних феноменів.

Стало очевидно, що при розробці концепції культурноісторичної пам'яті недостатньо обмежуватися декларативною вказівкою на один

із часових модусів - минуле, залишаючи при цьому нерозкритими залежності змісту і форм культурно-історичної пам'яті від чинника часу.

Уявлення про час як про єдину форму культурно-історичної пам'яті поза історичним розвитком цієї категорії породжує серйозні методологічні труднощі. Питання про семантичний бік зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу не одержало належної уваги.

Не виникнувши у філософську сутність зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу, неможливо зрозуміти, чому успадкування людиною культури та історії складають проблему.

Упровадження поняття часу в структуру культурно-історичної пам'яті як глибини і ритмів здійснення її процесів могло б сприяти вияву специфіки їх зв'язку у світоглядному і соціокультурному аспектах.

У наш час, коли від створення наукових теорій залежить не тільки науковий прогрес, але й саме виживання людства, значущість і актуальність поданої теми зростає не тільки в її теоретичному змісті, але й у практиці, реальній тканині культурно-історичного процесу.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Зв'язок пам'яті з категорією часу належить до тих фундаментальних проблем, які одночасно і традиційні, і "вічно" актуальні. Її можна назвати "наскрізною" темою, яка проходить крізь усю історію філософської традиції. Думка розглядати пам'ять і час в одному контексті була висунена ще в давньогрецькій міфології, в якій богиня Мнемозіна одночасно управляла і пам'яттю, і плином часу.

Перші спроби теоретичного осмислення їх зв'язку були зроблені уже в античній історії і філософії. Серед робіт того часу треба виділити праці Арістотеля, Геродота, Платона і Плотіна, які накреслили тезу, що проблему пам'яті слід поєднувати з проблемою часу, вічності і зміни.

В епоху Середньовіччя і Відродження питання про зв'язок пам'яті з категорією часу опрацьовували Г. де Мулен, Августин Аврелій, Л. Б. Альберті, М. Фічіно. Особливо треба відзначити Августина Аврелія, у якого вперше зустрічається поняття "глибина пам'яті". В цілому

пам'ять розглядали як феномен індивідуальної свідомості, був відсутній спеціальний термін для позначення форм колективної пам'яті.

Новий підхід дослідженні проблематики пам'яті пов'язаний з іменами І. Канта, та Г. Гегеля, які надали їй статусу дійсно філософської проблеми. Проблема пам'яті ставиться ними в зв'язку з проблемою свідомості, розуму і духу. Дуже перспективними виявилися їх ідеї про нерівномірність історичного часу, трактування пам'яті як форми суспільної самосвідомості, як "пам'яті духу".

Значну увагу приділили аналізу зв'язку пам'яті із часом такі західні історики, соціологи, психологи і філософи, як А. Бергсон, М.Блок, Ш.Блондель, Е.Гусерль, В.Дільтей, Е.Дюркгейм, П.Жане, Р.Д.Коллінгвуд, Ф.Ніцше, П.Нора, А.Тойнбі, Е.Фромм, М.Хайдеггер, О.Шпенглер, К.Г.Юнг, К.Ясперс.

Важливим підсумком цього періоду в історико-філософській традиції є такі ідеї, що істотно збагатили наше розуміння зв'язку пам'яті з категорією часу : про необхідність диференціації минулого залежно від контексту його вживання, про співвідношення історичної творчості і пам'яті, часу як змістовного принципу стосовно пам'яті і забуття, про амбівалентну роль пам'яті і забуття, виділення нерелективного рівня глибини пам'яті, нелінійності механізмів культурно-історичного успадкування.

Великий внесок у створення оригінального підходу до проблеми, що розглядається, зробила плеяда діячів російської філософської культури : М.О.Бердяєв, М.О.Лоський, В.С. Соловйов, М.Ф.Федоров, П.А.Флоренський, Л.С.Франк. Проблема зв'язку пам'яті і часу постає у них передусім у моральному вимірі і аналізується у цілому в руслі релігійної свідомості. Основним предметом їх міркувань були питання про буття і небуття, про діалектику пам'яті і забуття, про набуття людиною справжньої сутності і моральному єднанні людського роду.

У радянській психології проблема культурно-історичної пам'яті вперше була поставлена у працях П. П. Блонського і Л. С. Виготського як проблема необхідної умови існування індивідуальної пам'яті. У ра-

дянській філософії пам'ять як система засобів перетворення і схову інформації в суспільстві активно стала опрацьовуватися з 60-х років у зв'язку з інформаційним підходом до аналізу соціальної детермінації пізнання. Культурно-історична пам'ять розглядалася в аспекті соціального успадкування як засіб передачі соціо-культурної інформації, форма культурно-історичної самосвідомості, семіотична система, що склалася історично, механізм діяльності шляхом наслідування ("кумулятоїд"), визначена і матеріалізована свідомість як знання. Перераховані особливості вивчення культурно-історичної пам'яті були висловлені у працях: В.Г.Афанасьєва, Є.І.Андроса, Г.А.Бакієвої, В.В.Зібена, П.О.Кенкманна, В.А. Колеватова, Ю.А. Левади, Е.С.Маркаряна, Ю.М.Лотмана, А.А.Порка, А.І.Ракітова, Я.К.Ребане, М.А.Розова, Е.В.Соколова, М.А.Терещенко, Л.П.Швец та ін.

Вивчення механізмів культурного успадкування стимулювало розробку теорії успадкування з боку об'єкта - "спадщина", "спадок", "культурний фонд", "пам'ятник культури та історії" (М. М. Богуславський, Л. П. Буєва, В. Л. Глазичев, В. С. Горський, В. С. Дементьєв, В. Л. Єгоров, Д. С. Ліхачов, В. А. Конєв, Є. Н. Селезньова, А. А. Формозов).

Співвідношенню соціальної пам'яті і традиції присвятили свої дослідження Г. А. Антипов, А. М. Антонов, Ю. М. Давидов, В. В. Журавльов, І. Т. Касавін, А. І. Луганкін, В. О. Плахов, Г.Л.Праздников, Н.Р.Ставська, К.В.Чистов, М.Ю.Ширманова.

Окремим аспектам зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу приділили увагу А. А. Аарелайд -Тарт, В. І. Батов, Я. А. Гуревич, В. А. Єльчанінов, І. Земан, Б. С. Іліазаров, Є. К. Краснухіна, М. С. Каган, Ю. М. Лотман, А. М. Лой, В. С. Полікарпов, М. С. Роговін, Л. К. Самойлова, А. С. Уйбо, В. Б. Устьянцев, М. Еліаде, В. І. Ярьська, чий праці стали передумовою і вихідною точкою у розгляді даної проблеми.

Відаючи належне науковій і практичній значущості праць радянських і зарубіжних філософів, разом з тим треба відзначити, що теорії культурно-історичної пам'яті властива низка істотних недоліків.

Творчий пошук вівся лише в парадигмі вузькогносеологічного, загальносоціологічного і аксіологічного підходів. Зміст і сутність культурно-історичної пам'яті редукувалися до "даних": до соціальнозначущих явищ і подій, до технологічного зрізу культурного успадкування, до формування особистості, регуляції поведінки і т. ін. Нерозробленість категоріального апарату культурно-історичної пам'яті сприяла появі трюїзмів в її експлікації: оглядання назад у минуле, зрозуміння забутих уроків минулого, проникнення в духовні скарби і т. ін. Дослідження культурно-історичної пам'яті, її зв'язку з категорією часу, не велися далі констатації об'єкта пам'яті минулого: не ігнорувати минуле, зберігати його цінності, але цим і обмежувалися. Відтворення культурно-історичного досвіду розумілося вузько, тільки із інформаційної точки зору.

Проблема культурно-історичної пам'яті трактувалася як вибір із масиву культурно-історичного тих життєвих цінностей, які необхідно культивувати або забути. Забуття розумілося як щось негативне і несумісне з культурно-історичною пам'яттю. Не ставилося завдання опрацювання культурно-історичної пам'яті у контексті проблем часу. Невияснення смислових контекстів, які встановлюють однозначне застосування категорії часу до культурно-історичної пам'яті, призводило до ототожнення понять " минуле - сучасне - майбутнє " із " вчора - сьогодні - завтра ", " раніше - тепер - пізніше "; минуле, сучасне розмішувалися на одній осі хронологічного часу і трактувалися в дусі транзитивності. Актуальність теми дослідження і нерозроблення ряду питань зумовили вибір теми і визначили головну мету дисертанта.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз і з'ясування механізму зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу в світоглядному і соціокультурному аспектах, обґрунтування неможливості вирішувати проблему їх зв'язків на основі класичних уявлень про час. Сформульована мета дисертаційної роботи конкретизується в окремих дослідницьких завданнях, постановка і вирішення яких зумовлені станом і рівнем розробленості проблеми у філософській літературі:

- визначити загальнокультурні і світоглядні виитоки проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу;
- проаналізувати основні підходи до вирішення проблеми пам'яті у контексті часу в західній філософській культурі;
- оцінити внесок російської філософії кінця ХІХ - початку ХХ століття в розроблення проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу;
- критично осмислити існуючі в науковій літературі підходи до встановлення значення поняття "культурно-історична пам'ять", виявити фундаментальний зв'язок культурно-історичної пам'яті з людським буттям як часом і простором культури;
- накреслити шляхи вирішення труднощів, які виникають у зв'язку з некоректним застосуванням поняття часу до культурно-історичної пам'яті;
- типологізувати зв'язки культурно-історичної пам'яті з категорією часу, розкрити її темпоральні характеристики.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є основоположні принципи позитивної філософської думки: принцип історизму, принцип соціокультурної детермінації пізнання, принцип інтервального підходу. Для осмислення проблеми залучалися праці вітчизняних і зарубіжних філософів, істориків, психологів, філологів і публіцистів, які так чи інакше порушують тему дослідження. В роботі над дисертацією автор спирався на ідеї С. С. Аверінцева, Г. С. Батищева, М. М. Бахтіна, В. С. Біблера, Є. К. Бистрицького, Ф. В. Лазарева, Е. Фромма, О. Шпенглера, К. Ясперса, які значно вплинули на формування авторської позиції.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше використано темпоральний підхід до аналізу культурно-історичної пам'яті. Пропонується концепція, згідно з якою культурно-історична пам'ять функціонує в іншому модусі зв'язку з категорією часу, який відрізняється від його класичних уявлень. Дана концепція конкретизується автором в положеннях, що виносяться на захист:

- показано, що в розробленні теорій культурно-історичної пам'яті домінує тенденція редукції її змісту до тих чи інших "даних": до засобів, способів, механізмів і безперервної кумуляції та трансляції соціальнозначущої інформації. Робиться висновок про недостатність її експлікації як інтегруючої системи культурного успадкування;

- розкривається онтологічний і теоретично-пізнавальний статус поняття "культурно-історична пам'ять", що дає можливість обґрунтувати тезу, про те, що специфіка культурно-історичної пам'яті не зводиться до кумулятивізму. Її визначає амбівалентне ношення людини до свого власного буття втрата культурних смислів чи самоідентифікація з культурною реальністю, нелінійний характер поведінки культури;

- встановлено, що культурно-історична пам'ять виступає формою існування культурної реальності, становлення людського буття в його глибинному креативному спілкуванні, здійснює перехід від небуття до буття;

- обґрунтовується теза, що уявлення про зв'язок культурно-історичної пам'яті з категорією часу без вказівки інтервалу абстракції призводить до фізикалістського і культурологічного редукціонізму. Конституючим принципом культурно-історичної пам'яті є культурно-історичний час;

- запропоновано розглядати культурно-історичну пам'ять на рівнях кінцевого і безмежного, з позиції єдності суб'єктивного і об'єктивного;

- типологізовані зв'язки культурно-історичної пам'яті з категорією часу у світоглядному і соціокультурному їх вимірі;

- відповідно до проблеми культурно-історичної пам'яті уточнюється зміст її темпоральної характеристики - "глибина". Вводиться поняття "ритм культурно-історичної пам'яті".

Науково-практичне значення дисертації. Одержані в дисертації результати дозволяють подивитися на проблему зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу в нетрадиційному ракурсі, в іншій перспективі, яка відкриває нові можливості для глибшого розуміння її природи і функцій. Евристична цінність темпорального підходу полягає

в тому, що він акцентує увагу на нелінійних механізмах культурного успадкування, сприяє переходу від лінійно - дискурсивних уявлень про зв'язки культурно-історичної пам'яті з категорією часу, до неklasичних, в яких виникає своя типологія.

Зазначений підхід виявляє неоднозначність, багатомірність самого феномену культурно-історичної пам'яті, її історичний і суперечливий характер, показує, що культурно-історична пам'ять сама по собі не може бути благом чи самоціллю.

Ідея нелінійності вказує на багатоваріантність, альтернативність шляхів успадкування, на випадковість вибору шляху успадкування, на відсутність єдиного культурного коду - коду високої культури, який подає надійні орієнтири людству і має безперечні критерії селекції культурного і "некультурного".

Деякі матеріали і висновки можуть бути методологічною основою для дослідження проблем культури, для теоретичного опрацювання проблем екології культури, при читанні лекцій з курсу соціальної філософії, з теорії та історії культури.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертаційного дослідження були викладені автором на міжвузівській науковій конференції "Творчість як онтологічна проблема" (Пермь, 1992), на міжвузівському семінарі " Екологія, планетарна людина, творчість " (Сімферополь, 1992), на науково-теоретичній конференції "Філософія, релігія, культура " (Київ - Севастополь, 1994), на міжнародній науковій конференції "Міжкультурні комунікації і проблема духовності в кінці ХХ століття" (Севастополь, 1995),

Структура дисертації. Поставлена мета і завдання дослідження визначили структуру роботи, що складається із вступу, двох розділів (шести параграфів), висновків і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність вибраної теми, дається коротка характеристика стану проблеми, ступінь розробленості в науковій літературі, формулюється мета і конкретизуються завдання дослідження, окреслюються його методологічні і джерелознавчі основи, показується наукова новизна положень, що виносяться на захист, відзначається теоретичне і практичне значення роботи.

Перший розділ - "Історичні долі зв'язку пам'яті з категорією часу" присвячений розгляду існуючих поглядів на зв'язок пам'яті з категорією часу на основі еволюційного підходу, цим визначається генеза проблеми та її історичні корені.

У першому параграфі - "Генеза понять пам'яті і часу в історико-філософській традиції" показується, що питання про зв'язок пам'яті з категорією часу має давню і широку традицію, яка у своєму розвитку зазнала істотних змін.

Початкові уявлення про їх зв'язок знаходяться уже в міфології та епосі, для яких характерне принципово інше розуміння зв'язку пам'яті з поняттям часу, ніж у сучасної людини. Дисертант звертає увагу на те, що ігнорування відмінностей у способах і стилях мислення, а також у способах висловлювання архаїчної і сучасної людини призводило до модернізації і редукціонізму в експлікації пам'яті і часу. Зроблений аналіз часу (минулого) в межах архаїчної культури дозволив виявити низку таких методологічних і теоретичних недоліків.

Автор прийшов до висновку, що в межах архаїчної культури існували різноманітні форми колективної пам'яті: "пам'ять безпосереднього спілкування", міфологічна і епічна в її архаїчній формі. Форми виявлення і міра вираження зв'язку пам'яті з категорією часу в архаїчній культурі визначалися багатомірністю і багатоликістю минулого, відмінностями у змісті, механізмами функціонування і глибиною історичної ретроспективи.

Перші спроби теоретичного вирішення проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу зроблені в античній філософії. Тут накреслюються і деякі підходи в її вирішенні. Перший починається у Платона і Плотіна. Пам'ять трактується у них як справжнє знання, постійність душі "по-за часом" і метафізично протиставляється часові як плинності і мінливості. Суперечність долається тим, що пам'ять виводиться із потоку часу. Неправомірність зазначеного підходу виникає з отожднення причинної теорії часу і темпоральної теорії причинності.

Другий пов'язаний із трансформацією проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу з площини аналізу кінцевого і довічного, смертного і безсмертного в русло аналізу об'єкта пам'яті минулого (Арістотель). Дисертант відзначає плідність ідеї Арістотеля, що час - причина загибелі лише за збігом, самий же час нічого не виробляє і не нищить.

В епоху раннього середньовіччя у філософських поглядах Аврелія Августина з'являються нові моменти у трактуванні пам'яті і часу. Трудність, яка виникла у Арістотеля, пов'язана з тим, що, згідно з Августином, час виступає функцією індивідуальної свідомості, яка не існує сама по собі. Визначаючи пам'ять як здатність душі, він приходить до помилкового висновку, що завдяки душі відбувається розрізнення минулого, сучасного і майбутнього. Щодо культури середніх віків, то автор, спираючись на глибокий аналіз А. Я. Гуревича, приходить до висновку, що не тільки зміст і форми колективної пам'яті залежать від чинника часу, але й самі форми (королівські і родові саги), їх жанр визначають специфіку історичного часу циклічність і генеалогічний принцип як зміну людських поколінь.

В епоху Відродження час втрачає свою неподільну владу над людиною. Усвідомлення часу як чинника земного буття (М. Фічіно, А.Б. Альберті) змінює кардинально перспективу зв'язку пам'яті з категорією часу: тепер завдання вирішується в іншому руслі - пам'ять "не виводиться" із потоку часу, а, навпаки, орієнтована на його повне опанування і освоєння. Таким чином, культурно-історична пам'ять по-

ступово набувала статусу загальнонародності, хоч помилково трактувалася як "комора" часу.

Заслуга німецької класичної філософії полягала в поступовій відмові розуміти пам'ять як продукт індивідуальної свідомості, а трактувати як родове. У філософській системі Гегеля це найбільш виразно відбито у "Феноменології духу". Пам'ять тут виступає як форма суспільної самосвідомості, як "пам'ять духу", який "самозаглиблюючись", повинен ще раз проробити той шлях, "що пройшло людство в реальній історії, причому, на його думку, історія ніби стискається у своїй культурній спадщині. Загалом, для періоду, що розглядався, характерне дослідження пам'яті у психологічному аспекті, проблематика її зв'язку з категорією часу тільки накреслюється. Поняття "культурно-історична" ще не набуло свого вербального вираження.

Досліджений етап в історико-філософській традиції зробив свій внесок у загальну справу вирішення проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу, підготував передумови для дослідження цієї проблеми в західній філософській традиції. Аналіз основних підходів у вирішенні проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу становить завдання другого параграфу "Проблема зв'язку пам'яті з категорією часу в сучасній західній філософії".

На думку дисертанта, теоретичний пошук вирішення проблеми зв'язку пам'яті з категорією часу в західній філософській традиції викликає великий інтерес, оскільки в ній закладений величезний евристичний потенціал, який значно зумовив сучасний рівень розуміння досліджуваної проблеми. Актуалізація проблематики зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу була викликана не стільки розвитком соціальної філософії, скільки суспільними настроями про можливість загибелі культури.

Серед мислителів західної філософії автор особливо відзначає О. Шпенглера, чії ідеї певним чином вплинули на формування авторської позиції. Одна з них полягає в тому, що не можна ставитися до минулого з позицій сьогодення, як до фрагмента, що підготовляє сучасне. При

такому підході критерії сьогоденного дня часто виступають основними для оцінки минулого, для переоцінки його на догоду сьогоденним цілям.

Інша - критика романтичного розуміння історії, коли ідеалізоване минуле уявлялось у вигляді морального уроку. Дисертант підкреслює також плідність ідеї О. Шпенглера, згідно з якою культурно-історична пам'ять не є автоматично діючим інстинктом.

На думку автора, заслуговує також пильної уваги і концепція пам'яті, запропонована К. Ясперсом. Проблема пам'яті розглядається К. Ясперсом у зв'язку з однією із головних тем його творчості - з темою комунікації, можливості спілкування і взаєморозуміння людей. Показуючи на неправомірність панування нинішнього моменту і життя без спогадів, зведення духовної діяльності до технічного уміння і швидких утіх, К. Ясперс вважав це втратою людських можливостей у все більш пустому "тепер".

Збереження духовної субстанції, згідно з К. Ясперсом, здійснюється завдяки історичним спогадам, які не є тільки знанням про минуле, повторенням чи наслідуванням, а - нашим життям в сучасному. Цілісне усвідомлення буття, за К. Ясперсом, залежить від ставлення до часу, оскільки воно має для людини значення історичності. Важливим підсумком цього періоду в історико-філософській традиції є такі ідеї: про час, як змістовний принцип стосовно до пам'яті і забуття, про необхідність розрізнення онтологічного і психологічного аспекту часу, про незведення пам'яті до законів фізіології, проблема антиномії пам'ять - час, яка виникає при спробі уявляти час як фізично - математичний, про необхідність диференціації минулого залежно від контексту його вживання, "турботи" про збереження самої природи людини, про спогади за принципом буття чи володіння.

Параграф три "Пам'ять і час в російській філософії кінця XIX-початку XX століть". Дисертант вважає що великий внесок у створення оригінального підходу до проблеми, що розглядається, зробила плеяда діячів російської філософської культури: М. А. Бердяєв, М. О. Лоський, В. С. Соловйов, М. Ф. Федоров, П. А. Флоренський, Л. С. Франк. Про-

блема культурно-історичної пам'яті не була випадковою у творчості російських мислителів. Приймаючи як належне західно - європейську традицію, російські філософи розглядали культурно-історичну пам'ять як здобуття людиною своєї справжньої сутності і морального єднання людського роду. Проблематика зв'язку пам'яті з категорією часу постає у них передусім у моральному вимірі і аналізується загалом у руслі релігійної свідомості.

Підсумовуючи історико-філософський огляд проблеми, дисертант констатує: жодна із філософських шкіл минулого, заслугою яких було усвідомлення світоглядної і методологічної значущості ідеї зв'язку пам'яті з категорією часу, не змогла послідовно і системно розкрити та виявити специфіку їх зв'язку у світоглядному і соціокультурному аспекті. Подібну обставину можна пояснити як загальною невідрефлексованістю сутності самої проблеми, так і її теоретичними складностями : не уточнений понятійний апарат концепції культурно-історичної пам'яті, методології її дослідження, зв'язок пам'яті з категорією часу розглядався або на рівні кінцевого, або безмежного, з позицій суб'єктивного чи об'єктивного.

Другий розділ - "Темпоральний підхід у дослідженні культурно-історичної пам'яті" присвячений обґрунтуванню необхідності введення категорії часу в структуру культурно-історичної пам'яті, накреслюються шляхи вирішення труднощів, пов'язаних із некоректним вживанням поняття часу стосовно до культурно-історичної пам'яті.

У першому параграфі "Поняття культурно-історичної пам'яті" критично осмислюються існуючі її трактування в соціальній філософії, виявляється фундаментальний зв'язок культурно-історичної пам'яті з людським буттям як часом і простором культури. Звертається увага на те, що культурно-історичну пам'ять не можна зрозуміти, як щось лише наявне і таке, що виявило себе.

Автор вважає, що в існуючій на сьогодні науковій літературі, в якій пропонується характеристика культурно-історичної пам'яті, переважає

тенденція редукції її змісту до тих чи інших даних: засобів, способів і механізмів успадкування в культурі.

Виходячи з аналізу запропонованих концепцій, дисертант зробив висновок, що культурно-історична пам'ять не гарантована фактом фізичного народження людини і сама по собі не може бути благом чи самоціллю. Принциповий недолік гносеологічного, загально-соціологічного і аксіологічного підходів, в парадигмі яких в основному розробляється культурно-історична пам'ять, автор бачить: в редукціонізмі теорії - зведенню складної взаємодії чинників до одного з них, в однобічності кумулятивістської моделі культури, лінійній інтерпретації успадкування в культурі, у випаданні поняття часу з поля зору аналізу культурно-історичної пам'яті.

Усунення зазначених недоліків дисертант зв'язує з пошуками онтологічної основи, яка породжує культурно-історичну пам'ять, з уведенням категорії часу в контекст об'єкта як значеннєвого поняття.

Саме онтологія культурно-історичної пам'яті розкриває глибинну суперечливість людського буття в аспекті успадкування людиною культури та історії. На думку автора, онтологічний підхід виявляє неоднозначність, багатомірність самого феномена культурно-історичної пам'яті, її історичний та амбівалентний характер, відкриває нові можливості для глибшого розуміння сутності культурно-історичної пам'яті та її функцій. Центральним елементом аналізу з позиції онтологічного підходу виступає синергетичний принцип культурно-історичної пам'яті, згідно з яким, механізми культурного успадкування описуються нелінійними рівняннями. Ідея нелінійності сприяє переходу від лінійно-дискурсивних уявлень про зв'язки культурно-історичної пам'яті з поняттям часу до некласичних, в яких виникає своя типологія. Парадигма нелінійності може бути експлікована як багатоваріантність, альтернативність шляхів успадкування, як випадковість вибору шляху в момент біфуркації, як відсутність єдиного культурного коду - коду високої культури, який подає надійні орієнтири людству і має, безперечні критерії селекції культурного і "некультурного".

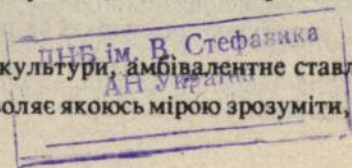
Онтологічною основою культурно-історичної пам'яті є універсальна характеристика людського буття - культурна реальність.

Дисертант вважає, що самим абстрактним підходом до культурної реальності є фіксація її наявності чи відсутності, або іншими словами, роздвоєння реальності на протилежності - буття і небуття. Культурна реальність для суб'єкта культурно-історичної пам'яті "буває", виступає як щось, а в іншому відношенні як небуття, ніщо. Небуття культурно-історичної пам'яті означає, що вона не виявила себе в бутті, ще не стала буттям для іншого.

Буття світу речей і процесів може формально збігатися в календарному часі з часом людського буття, але якщо вони знаходяться поза об'єктом культурних смислів, то можуть виступати як нереальне, недійсне, небуття. Таким чином, проблема буття і небуття виникає перед суб'єктом культурно-історичної пам'яті щоразу - усвідомлюється, переживається і переосмислюється особливо гостро в ситуаціях невизначеності, із втратою попередніх смислів і самоідентифікації: з руйнуванням однієї собітотожності світу культури виникає проблема побудови нового тотоження.

Сказане дозволило дисертантові зробити висновок, що становлення культурної реальності являє собою суперечливий процес, орієнтований на створення власними зусиллями умов свого існування: як єдність та взаємоперехід буття і небуття, чогось і нічого, кінцевого і безмежного. Спираючись на проведений аналіз, дисертант отримав такий результат: специфіка культурно-історичної пам'яті полягає не в тому, що в суспільному житті має місце кумулятивізм, відповідно до якого культурно-історична пам'ять виконує функції кількісного і якісного збереження і фіксації минулого, а в тому, що вона виступає специфічною формою існування культурної реальності, становлення людського буття в його глибинному, креативному спілкуванні, здійснює перехід від небуття до буття.

Нелінійний характер поведінки культури, амбівалентне ставлення людини до культурної реальності дозволяє якоюсь мірою зрозуміти, чому

успадкування культури та історії викликає труднощі, а феномен культурно-історичної пам'яті з простої констатації збереження, фіксації і відтворення форм минулої діяльності перетворюється у проблему.

У другому параграфі - "Категорія часу в структурі культурно-історичної пам'яті" - пропонується темпоральний аналіз культурно-історичної пам'яті. Дисертант констатує, що сучасна методологічна свідомість характеризується зростанням низки стійких тенденцій у переході від класичних до некласичних уявлень. Виявилася очевидна обмеженість і недостатність існуючих моделей часу для адекватного структурування культурного універсуму, для відображення реальної динаміки культурних процесів у межах класичних уявлень про час, що обумовлює потребу вироблення адекватних процедур дослідження культурно-історичної пам'яті в контексті нових методологічних реалій часу.

Автор, використовуючи плідну ідею інтервального стилю мислення Ф.В.Лазарева, приходять до висновку, що залучаючи категорію часу для побудови темпоральної моделі культурно-історичної пам'яті, необхідно враховувати її бачення з різних позицій, в різноманітних ціннісних і пізнавальних перспективах, що створює передумови для її точної семантики, в протилежному разі можливі серйозні методологічні труднощі. З'ясування смислових контекстів, які виявляють однозначну застосованість категорії часу до культурно-історичної пам'яті, дозволило виявити ряд таких недоліків в експлікації поняття часу стосовно культурно-історичної пам'яті: ототожнення понять "минуле сучасне - майбутнє" із "вчора - сьогодні - завтра" і "раніше тепер - пізніше". У першому випадку змішуються різноманітні рівні аналізу - теоретичний і емпіричний, якісний і кількісний аспекти часової послідовності; у другому - є психологічний редукціонізм і відбувається підміна фізичного часу граматичним.

Важливим підсумком проведеного аналізу можна вважати, що розподіл культурної реальності за рівномірним ритмом через "до - підчас - після", а також зведення людського часу до строгої одноманітності календарного і астрономічного часу, де минуле, сучасне і майбутнє роз-

ташовуються на одній осі хронологічного часу і трактуються в дусі транзитивності, не є відповідним інструментарієм для відображення точної семантики культурно-історичної пам'яті з категорією часу.

Шляхи вирішення проблеми, на думку автора, пов'язані з виходом за межі класичних уявлень про час. Спираючись на концепцію часу, запропоновану М. М. Трубниковим, часу як форми зв'язку і визначення, ідеї Ю. Б. Молчанова, що кожна матеріальна система має свій час, своє унікальне минуле, сучасне і майбутнє, а також враховуючи східну версію часу, дисертант висуває гіпотезу, що культурно-історична пам'ять працює в іншому модусі зв'язку із часом, який відрізняється від його класичних уявлень. Таким часом відносно культурно-історичної пам'яті є культурно-історичний час, що виступає не тільки культурним простором як діяльність людини, але й за принципом додатковості Н. Бора, і як "недіяння" (У-Вей) - дія як споглядання, яке пристосовується до космічних ритмів.

Культурно-історичний час не є безмежна тривалість, не "егоцентричний", не одномірний, не площинний. Категорія часу в структурі культурно-історичної пам'яті виступає еквівалентом розрізнення, коли її суб'єкт втрачає смисл перебування в культурному просторі - часі, втрачає почуття розмірності, співпричетності "події - буття" як цілому, коли якийсь визначений модус часу (минуле, сучасне або майбутнє) стає самодостатнім або самоцінним для його буття.

У третьому параграфі "Типологія зв'язків культурно-історичної пам'яті з категорією часу" розглядається загальний механізм зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу у світоглядному і соціокультурному вимірі.

Дисертант виділяє два типи зв'язків культурно-історичної пам'яті з категорією часу: адаптивний і культурно-креативний. Спираючись на проведений аналіз, автор приходять до таких висновків: по-перше, в межах адаптивного типу час набуває самостійного існування і залежно від світоглядних настанов різноманітних культур перетворюється або у зовнішню пануючу силу, як перешкода чи завада культурно-історичній

пам'яті, або як об'єкт, що підлягає використанню. Моделлю такого типу зв'язку може бути субстанційна концепція часу.

Адаптивний тип зв'язку культурно-історичної пам'яті з категорією часу монологічний за своєю суттю і виключає спілкування. Протилежною категорією в інтервалі адаптивного типу виступає культурно-історична амнезія як штучне і цілеспрямоване приховання інформації, так і орієнтація на якій-небудь модус часу (минуле, сучасне і майбутнє).

В межах цього типу культурно-історична пам'ять - ситуативна, своєцентрична і кінцева. Її основною функцією є або вихід із часу, або його "присвоєння".

По-друге, в інтервалі культурно-креативного типу час не є зовнішнім соціальним параметром, а виступає відносно до культурно-історичної пам'яті як "оператор" (І.Пригожін). В межах цього типу зв'язку культурно-історична пам'ять являє собою незавершену форму буття та існування, конкретизує розуміння процесів мінливості і стійкості, відбиває процеси реалізації переходу від небуття до буття, можливості в дійсність. Дисертант звертає увагу на обмеженість метафізичної парадигми, згідно з якою забуття трактується як альтернатива культурно-історичній пам'яті, як щось негативне і з нею несумісне. На думку автора, проблема культурно-історичної пам'яті набуває свого аутентичного змісту лише в контексті осмислення також і проблем забуття. Дисертант пропонує розмежовувати культурно-історичну пам'ять і забуття по лінії штучного і природного, норми і патології.

Запропонована типологія дозволяє з'ясувати загальний механізм зв'язків культурно-історичної пам'яті з категорією часу, але недостатня для конкретного його розуміння. Внутрішня організація культурного об'єкта як динамічної системи, на думку автора, повинна описуватися своєю хронотопною організацією, параметри якої мають вирішальне значення в устійності і стабільності системи. До них відносяться - глибина і ритм культурно-історичної пам'яті.

Глибина культурно-історичної пам'яті - це така її кількісно-якісна характеристика, яка фіксує міру і рівні включення суб'єкта в духовне освоєння світу шляхом утвердження свого власного буття через утвердження буття іншого. Вона виражає певний спосіб активності суб'єкта, його здатність до ідентифікації з культурою, прийняття її як самоцінності і самоцілі.

Ритм культурно-історичної пам'яті є безпосереднє входження і перебування в культурному просторі - часі як пропорційність, співпричетність "події буттю" (східна традиція). Ритм як відповідність культурного простору - часу його значущості, змісту для суб'єктивного часу людини (західна традиція).

ВИСНОВКИ

У цьому розділі робляться висновки що до реалізації наміченої мети та дослідницьких задач. Автор робить ряд узагальнень, що складають новизну дисертаційного дослідження.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Багров Г.Г. Историческое творчество и проблемы социальной памяти в контексте культуры // Творчество как онтологическая проблема. - Пермь, 1992. - 0,2 д.а.
2. Багров Г.Г. Креативный аспект культурно-исторической памяти // Экология, планетарный человек, творчество. - Новосибирск, 1993. - 0,2 д.а.
3. Багров Г.Г. Культурно-историческая память в контексте проблем времени // Философия. Религия. Культура: рациональное и иррациональное, традиции и новации. - Севастополь, 1994. - 0,2 д.а.
4. Багров Г.Г. Социокультурный аспект связи культурно-исторической памяти со временем // Межкультурные коммуникации и проблема духовности в конце XX века. - Севастополь, 1995. 0,5. - д.а.

5. Багров Г.Г., Глушак А.С. К вопросу об онтологии культурно-исторической памяти // Человек как объект интегративной антропологии. - Севастополь, 1995. - 0,2 д.а.

АННОТАЦИЯ

Багров Г.Г. Культурно-историческая память в контексте проблем времени. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - "Социальная философия и философия истории". Институт философии Национальной Академии наук Украины. Киев, 1996.

Защищается рукопись. В диссертации предпринята попытка анализа культурно-исторической памяти в контексте проблем времени. Предлагается концепция, согласно которой культурно-историческая память функционирует в ином модусе связи с категорией времени, отличным от его классических представлений.

Ключові слова : культурно-історична пам'ять, час, глибина культурно-історичної пам'яті, ритм культурно-історичної пам'яті.

ABSTRACT

Bagrov G.G. Cultural and Historical memory in time problems context. The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy. Speciality is 09.00.03 - "Social philosophy and philosophy of history". The Institute of Philosophy, National Academy of Science of Ukraine. Kiev, 1996.

It is manuscript that is defended. In the dissertation the author makes an attempt to analyse cultural and historical memory in time problems context. It has been determined, the nature of cultural and historical memory is revealed in non-traditional relations with conception of time.

Key words: cultural and historical memory, time, intensity of cultural and historical memory, rhythm of cultural and historical memory.

Баг

1832.104

Digitized by Google

Digitized by Google

1832.104

АВ 35.104

Отпечатано в типографии ОАО "Севастопольский морской завод"

Заказ № 702, тираж 100 экз.